

1.2 Формування ідеалу державності в Україні та його реалізація

Категорія "ідеал" /зразок, взірець/ державності, відповідно й держави, характеризується досить вагомими критеріями свого змісту. Така держава, як форма самоорганізації суспільства, у першу чергу, має вичленену територію з постійністю проживання населення. Їй властиві високий економічний розвиток, висока культура, самосвідомість. В ній не повинен порушуватись принцип соціальної, правової справедливості, тобто закон, є закон для всіх. Щоб усе населення, без винятку, відчувало себе повноправним й гармонійним у своєму розвитку, існуванні. Вона, як суб'єкт об'єктний інститут політичної системи, повинна служити людині, а не навпаки. Міцність держави характеризується також відповідно заможністю, комфортністю проживання на її теренах громадян. Заможні громадяни міцна держава, бідне слабка. Їй властиві обнадійливі засоби захисту суверенності, своя символіка. Можуть бути зформовані демократично, добровільно на гуманних принципах й інші складові. Важливо звернути увагу на той факт, що суспільство у своєму розвитку не зразу формувалось у держави. Воно набувало й недержавної форми організації колективної діяльності. Характерною рисою суспільства без державності є нечіткість визначення території, кордонів, устрою, відсутність сталості. Прослідковується недостатній економічний розвиток. Має місце відсутність політичної культури, політичної свідомості. Як наслідок, гро-

мадяни цього суспільства приречені лише до кочівництва. У ньому прослідковуються майже однорідні, малочисельні родинні зв'язки. Їх економічна діяльність націлена переважно на підтримку свого існування. Ті хто здібний до праці працюють для задоволення, як своїх особистих потреб, так і потреб тієї родинної групи до якої вони безпосередньо належать. Влада в групі є невизначеною. Норми колективної поведінки і санкції за порушення встановлюються на звичаєвих засадах. Владарювання здійснюється особами старшого віку, які знають "секрети", використовуючи при цьому такі колективні інститути як ради старійшин. Лідерство, переходить від одного члена родини до іншого у відповідності з колективними потребами і конкретного моменту. У такому суспільстві родинні зв'язки приводили до виникнення клановості, що формуються відповідними сім'ями. Характерною особливістю такого суспільства є відсутність жорсткого розподілу на тих, хто управляє і тих, ким управляють. Немає системи чітких юридичних важелів завдяки яким можна примушувати. При такому суспільстві колективно здобуте добро розподілялось також колективно. Суспільний продукт використовувався негайно всіма членами. Спрацьовували деякий час, загальні виробничі відносини, але й паралельно зростала бідність населення. Загальний стан не змінювався. Необхідна була зміна розвитку суспільства. Ці, та їм подібні, умови викликали запровадження інших форм господарювання, таких як землеробство і скотарство. Як наслідок, стало можливим виробництво надлишків, що залишилися після задоволення первинних потреб суспільства. Виникнення додаткового продукту, відповідно викликало зміну умов життя. Люди отримали відносний контроль і можливість спрямовувати частину продукту на накопичення, і не залежати від того, що вдалось виробляти кожний раз. Додатковий продукт став поступово перетворюватись у здобич, привласнення. Він виборювався різними особами і групами які прагнули до цього. Виникнення додаткового продукту викликало також соціальні конфлікти. Ті, кому вдавалось заволодіти надлишковим продуктом конституціювались у соціально однорідну пануючу групу в суспільстві, інші потрапляли до неї в залежність. При

розподілі суспільства на панівні і підкорюючі верстви, в ньому виникав й різнопорядковий розподіл праці. Складалася така ситуація, коли одні організують, контролюють, інші підкорюються і створюють суспільний продукт. Разом з тим, виникнення додаткового продукту також приводило до стану, коли з одного боку суспільство звільнялось від крайньої нужди з іншого зростали протиріччя. Це у свою чергу, примушувало суспільство до формування офіційних органів управління і соціального контролю, до утворення державної, політичної влади. Суспільство набирало осідлої форми життя. В таких умовах і їм подібним здійснюється перехід суспільства без державності до суспільства з державністю. Свідомо чи підсвідомо суспільство прямувало до утворення більш досконалої структури своєї самодіяльності до державності. Чи могла дана ситуація привести до виникнення іншого більш прогресивного регульованого стану суспільства? Мабуть ні. Тому що виникаючі у суспільстві протистояння, конфлікти поглиблювались би, загострювались і приводили б до більш складнішої не регулюючої ситуації кризової, можливо й до громадянської війни. Тобто суспільство регресувало б. Природа людини не має права до цього допускати. Тому що це загрожує її життю. Проблеми державності, державотворення проникають у глибоку сивину історії. Про них вели мову Цицерон, Аристотель, Платон, Макіавеллі, Шарль Фуріє, Сен Сімон та інші. *История политических и правовых учений*. Под ред. О.Е.Лейста. М., 1991. / Вони не зникають й понині. В результаті, викристалізувались більш чіткі ознаки й елементи держави як політичного інституту. До них можна віднести у першу чергу, населення, територію, кордони, наявність державної влади, економічні відносини, юридичні й правові норми, силові структури для захисту державного суверенітету як всередині, такі зовні, встановлення і збір податків, наявність символіки / гімн, прапор, герб / тощо. Можливо це не є вичерпним, але як і ці позиції прокладали свій шлях у формуванні державності України? Як викристалізувалась її ідеалізація? Мабуть доцільно розглянути їх еволюцію дещо з історичного аспекту. Безумовно початок української державності можна назвати Київську державу. Як нам відомо основу її формування складала племе-

на: сіверяни, деревляни, дуліби, уличі, тиверці та ін., керували ними "луччі люди". Значну роль в утворенні Київської держави зіграв Новгородський князь Олег, який зумів об'єднати племена, крім того підкорити Смоленськ, Любереч, убивши київських князів Аскольда і Діра, приєднавши собі титул великого князя руського, взяти владу у свої руки. Столицею держави він проголосив Київ. На населення Київської держави були накладені відповідні податки. [І.П.Крип'якевич. Історія України. Львів, 1990, с.38.] Виникає філософське питання, чи змогла б Київська держава створитись, у той час, за інших обставин і умов? Мабуть ні, тому що політична самосвідомість, політична культура, особливо низових верств населення, а їх була більшість, були недостатніми. Для того щоб зберегти міцність держави, крім сили, необхідна турбота про її суверенітет. Пошук шляхів у цій справі був різним. Відомо, що великі Київські князі вели торгівлю з Константинополем, Месопотамією, Єгиптом, Скандинавськими державами. Використовували родинні, династійні зв'язки. Так, дочка Ярослава Анна була у шлюбі з французьким королем Генріхом I, Єлисавета з норвезьким королевичем Горальдом. Сам Ярослав був одружений з дочкою шведського короля Олафа Інгаргердою [Д.Дорошенко. Нарис історії України, ч.1 Київ, 1992,с.48]. Впроваджувались й демократичні принципи владування, це утворення рад, дум при князеві, віче. В наслідок цих, та інших заходів запроваджувались елементи політичної культури. Проте перебіг подій склався таким чином /навала татаро-монголів у 1240 р./ що Київська Русь втратила свою державність. Однак традиції залишилися і використовувались, іноді не у кращій формі, у період утворення Козацької держави прототипу української державності. Визвольна війна 1648-1654 р.р. дала можливість козацьким масам відвоювати частину території у Речі Посполитої, і створити свою державність. Стосовно форми правління нею, то тут прослідковується принцип взаемовикористання, а то й дублювання тієї практики, що існувала у Київській державі. Зокрема на чолі Козацької держави став гетьман, у Київській великий князь, при гетьманові існував дорадчий орган козацька рада, аналогічний орган був і у великого князя дума. У

Київській державі останнє слово було за великим князем, у Козацькій за гетьманом. Як князівська верхівка влади, так і козацька складалась із заможних верств населення. До речі і самі гетьмани мали приватну власність, гетьман І.Мазепа володів 19654 маєтками, І.Скоропадський 18882, Д.Апостол 9103. [О.Субтельний. Україна. Історія. Київ, 1993, с.232]. Так і за деякими іншими позиціями стан справ збігався. Однак, в період козащини стали прослідковуватись і деякі прогресивні, демократичні зміни. Наприклад, гетьман Б.Хмельницький намагаючись заснувати в Україні династію козацьких правителів запропонував щоб після нього гетьманом став його син Юрій. Але його пропозиція була врахована. Козаками був обраний гетьманом І.Виговський. Прослідковувались деякі й інші елементи децентралізації влади. Була створена судова гілка державної влади, вичленовувалась / правда, дуже малопомітно / виконавча влада тощо. Позитивні теоретичні поступи стосовно ідеалу української державності зробив гетьман П.Орлик. У тексті написаної ним Конституції / 10 травня 1710 року /, є чимало положень які передбачали більш демократичний державний устрій, правління, передбачались принципи соціальної справедливості, утискувались привілеї високопоставлених осіб /ст.У Х/, соціально захищалися сім'ї, діти, козаки яких загинули або знаходилися на війні /ст.ХІ/, визначалась столиця України Київ /ст.ХІІІ/ тощо [А.Г.Слюсаренко, М.В.Томенко. Історія української Конституції Київ, 1993, с.25-37]. Але разом з тим у цій конституції мало прослідковувалося обмеження привілеїв гетьманові. З сумом можна відмітити, що й Козацькій державі, як і Київській не судилось досягнути високого розвитку. Вона, завдяки російського царату підпала під повну залежність Росії і втратила свою державність. Як Петро І, так і Катерина ІІ знищуючи українську державність, у першу чергу, ставили за мету зміцнити Російську імперію. В Україні вони вбачали окрему губернію Росії. Тому й відношення до неї було відповідним. Такий стан справ зберігався майже до першої половини ХХ ст. Але і у цьому проміжку часу "вибити" українську самосвідомість було неможливо. Прикладом цього було формування різних громадських організацій: Кирило-Мефоді-

івського товариства /1845р./, Братства тарасівців /1891р./ та ін. Прогресивні ідеї стосовно удосконалення української державності мали місце в окремих вчених, громадських діячів/М.Драгоманова, Д.Донцова, М.Грушевського/. Але впровадити в практику цих ідей їм можливості майже не було. Вона, як це не парадоксально, у деякій мірі виникла лише тоді, коли Україна офіційно отримала свою територіальну визначеність /1917р./. Закономірно виникає запитання, чому прогресивні ідеї державотворення України могли реалізуватись лише у деякій мірі, чому не повністю? У першу чергу тому, що в даний період, на теренах України не було стабільності. Державна влада переходила від одного політичного угруповання до іншого, а то й взагалі існувало троевладдя: Центральна Рада, Тимчасовий "буржуазний" уряд, Ради робітничих і солдатських депутатів. Зокрема, Центральною Радою навіть було прийнято Конституцію Української Народної Республіки. Положення якої, безумовно, мали прогресивний характер. У ній іде мова про демократичне самоврядування, про суверенне право громадян, яке мало здійснюватись через Всенародні Збори України, про недоторканність житла, про заборону смертної кари, про чіткий розподіл державної влади на її окремі гілки: законодавчу, виконавчу, судову тощо. /А.Г.Слюсаренко, М.В.Томенко Історія української Конституції, с.79 88/. Але впровадження їх особливого успіху не досягнуло. Для цього необхідні відповідні умови. Вони також, поки що, складались не на користь суверенного формування державності України. Фактор громадянської війни 1918 1920 р.р. ускладнив даний процес. І це закономірно, тому що війна має свої закони руйнування, а не створення. Якщо і є деякі позитивні елементи, вони не значні і також підпорядковані воєнному стану. Починаючи з 1922 р., з утворення СРСР і майже до 1991 р., Україна знаходилась у федеральному союзі і стані централізованої однопартійності. Ця ситуація не змогла вивести Україну до повної реалізації свого самовираження. Вона всеціло була підпорядкована центральним органам влади /Верховній Раді СРСР, Раді Міністрів СРСР, ЦК КПРС/, які знаходились поза її межами у Москві. Конституційні норми України не могли виходити за рамки Конституції СРСР. У

цьому випадку українська державна самодіяльність гальмувалась, або була збоченою, "зросійщеною". Безумовно, збагачення традиціями, культурою однієї нації іншими, це позитивний фактор, але він повинен здійснюватись на добровільній, демократичній основі, не на шкоду іншій. Чому необхідно поступати таким чином? Історичні факти існування СРСР, наприклад, свідчать, що якщо у 80-х роках ХХ ст. в Україні не було випадків щоб діти шкільного віку не набували в школі освіти. Так у Казахстані були аули де діти ніколи не відвідували школу, так було в Азербайджані, Молдові. Це спостерігалось особливо серед військовослужбовців Радянської Армії. З цих республік призивались в армію з 1-но класною освітою. Україна була і є з'європейщеною" у хорошому розумінні, а у випадку коли вона знаходилась в складі союзної Федерації, цілком природньо припасовувалась до азіатської частини СРСР. Можливо такий "баланс", "усереднений" у той час для СРСР був виправданий, але для української ментальності цей принцип був малоприйнятний. Дійсно, Україна, отримавши юридично оформлений суверенітет /грудень,1991р./, прийнявши свою Конституцію /1996р./ має повну можливість відпрацьовувати на практиці прогресивні ідеї ідеалу державності. Як цей процес проходить у дійсності? Дійсно, сьогодні на великі успіхи марно надіятись. Він повинен проходити еволюційно, поступово, враховуючи традиції, досвід, самобутність української нації. Аналітичні спостереження за життєдіяльністю громадян України свідчать про неоднозначність у цьому напрямку. Народ став більш чіткіше розуміти свої місце у державі. Більш демократичніше стала проходити виборча кампанія. Демократичним шляхом були обрані глава держави президент, депутати різних рівнів Рад. Стосовно обрання глави держави, необхідно зазначити, поки що суспільство не змогло змінити чимось іншим дану посаду. Мабуть і сам термін "державна" означав би держати у покорі, керувати. Посадовій особі яка керує державою можна надавати різну аббревіатуру: імператор, цар, президент, гетьман, генеральний секретар, король, хан. Суть від цього не змінюється. Різниця лише в тім, як дана особа дійшла до вершини державної влади, завдяки яких засобів /"самозванець", ре-

пресій, за допомогою війни, перевороту, реформації, достатній політичній культурі та демократії/. Головне його призначення це ефективність дій і признання народом. Президента України, було обрано значною більшістю дорослого населення держави. Таким же чином, в основному, були обрані депутати Верховної Ради України. Однак, після проголошення незалежності, суверенітету, активність досить різко знизилась, були випадки коли через відсутність переважної кількості виборців, вибори не відбувались і депутат не був обраний. Причиною цього було незадоволення виборців станом, який склався у той час на Україні, особливо, у соціальній сфері. Безумовно, ця форма протесту громадян давно практикується у світі, але вона не завжди виправдовує себе. Мабуть краще було б проявити свою позицію, прийшовши на виборчу дільницю проголосувати, або ні, за запропонованого кандидата у депутати. Можливо був би менш відчутний збиток у витраченні коштів на цей акт. Але й цьому є мабуть, значна провина депутатів минулого скликання. Політична культура їх бажала бути значно кращою. Недопустимо, щоб депутат одного округу голосував за свого колегу з іншого округу. Чому? Тому що думку одного депутата, замінити на іншу неможливо. У них можуть бути різні підходи до даної проблеми. За кордоном такі факти караються законом, адже до позбавлення депутатського мандату /Польща, США/. Крім того, дуже негативно впливає на якість законів факт, коли депутат обіймає ще й посаду, яка стосується структур виконавчої влади /директор заводу, керівник навчального закладу, установи/. Тому, що даний депутат буде керуватись інтересами не в цілому держави, а його "кровинки" галузі, яка повинна не формувати закони, а виконувати. Характерними рисами політичної культури й демократичності є наявність багато партійності, дотримання принципу розподілу державної влади на її окремі гілки законодавчу, виконавчу, судову, виконання законів тощо. Сьогодні прогресивним фактором для України, є розвиток багато партійності. Вірніше було б сказати, що проходить процес відтворення і зародження нових партій. Тому що до 1917 1918 р.р. в Україні було "безліч" партій: 1900р. Революційна українська партія, 1902 р. Українська народна партія, 1904 р. Українська

демократична партія, 1918 р. Комуністична партія /більшовиків/ України та ін. В.Ю.Крушинський, [Ю.А.Левенець. Історія України. Події, факти, дати. Київ, 1993, с.86]. І кожна з них, в основному піклується про свої місце у державній владі, у меншій мірі про непартійній маси. Значно раціональніше було б якби їх кількість не порушувала розумні рамки, можливо 4-5. Одна, чи дві були при владі, дві, три в опозиції. Для України також прогресивним фактором є використання демократичного принципу розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу, судову. /Горе тому народу, де ці "гілки" монополізує одна влада, або одна особа ВК/. Українському суспільству важливим є їх ефективність. Вона, поки що є проблематичною для українських громадян, як і виконання норм, законів. Дійсно, права людини, громадянина Конституція України визначила чітко, а от обов'язки і відповідальність гарантії в значній мірі недостатньо. Можливо це є наслідком наявності у суспільстві прояву правового негілізму. Відсутність правової культури у громадян, може привести в цілому суспільство до непередбачених результатів, знищення цивілізованості. Торкаючись аспекту державного устрою в Україні, необхідно зазначити, що у світовій практиці, в основному, застосовується: унітарний, федеративний, конфедеративний. До речі, М.Драгоманов, деякий час і М.Грушевський бачили Україну автономною одиницею у складі Росії, маючи на увазі автономно федеративний устрій /Політологія. Кінець XIX перша половина XX ст. Хрестоматія. За ред. О.І. Семківа. Львів, 1996, с.109, 187, 228, 282/. Хоч справедливості раді, необхідно зазначити що на українській території /1918 1939 рр./ існували: Одеська, Донецько-Криворізька, Кримська, Українська Народна, Західна Українська Народна, Українська Радянська республіки. Однак, ідеал унітарності в Україні став переважним. Ознаками якої мали б бути: єдині центральні державні органи, єдина конституція, єдині судові та інші органи, підпорядковані централізовано знизу доверху. Разом з тим, незважаючи на те, що Конституція України проголосила унітарний устрій, склалась на нашу думку, змішана форма. Тому, що наявність Автономної Республіки Крим у складі України є ознакою федерації. Тур-

буючись про свою державність, суверенність і захист їх, Україна, прикладає велике зусилля на формування своїх особистих силових структур, зокрема збройних сил. Вона, орієнтуючись на ті умови що склалися після розпаду СРСР, проводить реорганізацію, скорочення чисельності тощо. Дійсно, якого б аспекту розвитку української державності ми сьогодні не торкнулись, досить відчутною є неоднозначність, а то й не визначеність. Це цілком справедливо, дуже малий відрізок часу пройшло з тих пір як Україна стала суверенною державою. Для цього необхідні відповідні умови і термін. Таким чином, як свідчать перебіг подій і факти історії України, процес формування ідей ідеалу державності їх реалізація пройшов і проходить чимало випробувань, невдач. Він ще не закінчився і за законами світового суспільства не закінчився, так як удосконаленню немає меж.